Stredoveké architektúry na Starom meste v Banskej Štiavnici, ich konzervácia a využitie

JOZEF LABUDA

VÝSLEDKY VÝSKUMU

V auguste tohto roku ukončilo SBM v B. Štiavnici štvrtú sezónu systematického archeologického výskumu lokality Staré mesto (Glanzenberg) v B. Štiavnici. V roku 1984 sa na tejto lokalite realizovali výlučne konzervačné práce odkrytých architektúr z predchádzajúcich rokov s tým, že po jednotlivých sezónach a podľa potreby bude prebiehať konzervácia murovaných stavieb. O histórii výskumu lokality, príp. o detailnejšom rozbore výsledkov doterajších výskumov sa v ďalšej časti prednášky nechcem zaoberať, to sa môžete dozvedieť z nedávno vytlačeného Zborníka SBM XII (Labuda 1985).

V krátkosti chcem uviesť, že Staré mesto predstavuje v súčasnosti zalesnený kopec, od 17. stor. definitívne opustený, nezastavaný a postupne prirodzene konzervovaný. Nachádza sa v bezprostrednej blízkosti dnešného historického jadra B. Štiavnice (obr. 1). SBM začalo realizovať výskum v roku 1981 z dôvodu, že nebola vyriešená otázka jeho funkcie v minulosti (hrad?, osada?, mesto?) a že sa predpokladal nejaký vzťah k najstarším dejinám baníctva (Polla 1958, Jankovič 1967). Situácia po čtyroch rokoch výskumu sa javí nasledovne. Na jednej zo skúmaných polôh (vrcholová plošina – Poloha 1), o rozmeroch asi 2 100 m^2, sa odkryli základy dvoch stavieb (I a II) fortifikačného charakteru a obvodových múrov (obr. 2). Pravdepodobne sa jedná o dve vežovité stavby nerovnakého pôdorysu a hrúbky základového muriva. Tieto boli prepojené obvodovými múrmi, čím vzniklo neveľké a nezastrešené voľné nádvorie.

Interpretáciu funkcie stavieb nám umožňuje jednak nálezový materiál, jednak ikonografické doklady a v konečnom dôsledku vo fragmentoch zachovalé architektonické články. Nálezy hmotnej kultúry možno zaradiť do obdobia 13.–15. stor. Vo všetkých archívnych správach spred r. 1737, ale často aj neskôr, sa lokalita uvádza pod názvom starý hrad (Jankovič 1967, 74–75). Z uvedených dokladov vyplýva, že na najvyššie miesta lokality (794 m) situovali stredoveký hrad, ktorý sa vypínal nad historickým jadrom mesta. Dôvody pre jeho postavenie spočívali v ochrane historického jadra B. Štiavnice, pretože ovládal od neho všetky prístupové cesty.

Stavby fortifikačného charakteru sa podarilo odkryť i počas trojmesačného výskumu AÚ SAV v Nitre v r. 1956 pod vedením B. Pollu, datované pred prvú polovicu 13. stor. (Polla 1958, 465). Výskumné práce vtedy prebiehali na ďalšej polohe (Poloha 2), ktorá v rámci výškopisu lokality zaujíma tiež dominantné postavenie (780 m; 750 m^2). Tu sa odkryli základy murovaných stavieb, dokonca i so zachovalými železnými dverami na pántoch v kamennom ostení (Polla 1958, obr. 3, tab. VI: 2; Ruttkay 1979, 61). Aký bol vzájomný vzťah obidvoch skúmaných polôh lokality ukáže budúci výskum.

Prekvapivé výsledky priniesol výskum tretej skúmanej plochy na lokalite –

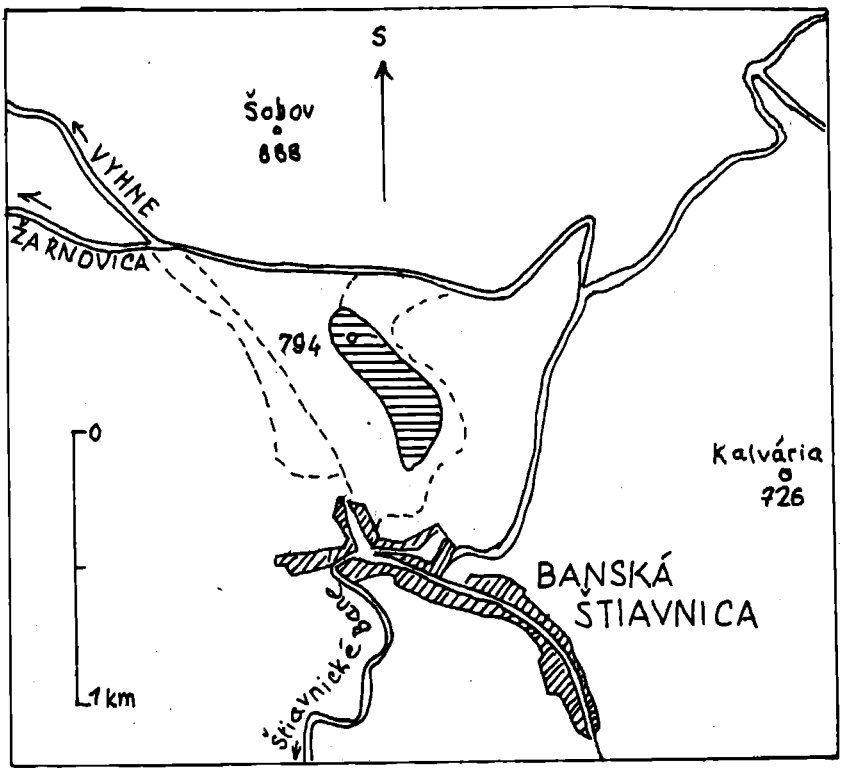

Obr. 1. Vodorovnými čiarami vyznačený pôdorys lokality. Kresba: autor.

Plošina nad povrchovými dobývkami (obr. 3). Tu sa podarilo odkryť základy technického objektu s troskou, pravdepodobne pražiacej pece z 15.–16. stor. Neďaleko sa odkryl ďalší objekt, ktorý možno interpretovať ako skúšobňu na zistenie výdatnosti rudy z toho-ktorého ložiska. Z doterajšieho výskumu vyplýva rozdielna funkcia lokality v rámci jej stredovekého a neskoršieho vývoja.

Naväzujúc na odkrytý komplex objektov technického charakteru sa počas poslednej výskumnej sezóny realizoval rez terénnym reliéfom, do ktorého bola zazahrnutá časť blízkej terasy a v nižších partiách prebiehajúci val. Na okraji spomenutej terasy sme zachytili zvyšky 190 cm širokého múru, spájaného maltou a nálezmi, datovanými predbežne od prvej polovice 13. stor. Jeho interpretácia môže byť zatiaľ nasledovná: buď predstavuje okraj spevňovanej terasy alebo vymedzuje vonkajšie obvodové opevnenie lokality z 13. stor. Rez nižšie situovaného valového opevnenia totiž ukázal, že toto bolo vybudované až po 14. stor. (obr. 4). Tým sa definitívne vylúčil predpoklad jeho datovania do doby laténskej, resp. do obdobia včasného stredoveku.

STREDOVEKÉ ARCHITEKTÚRY

Poloha 1 (vrcholová plošina)

Stavba I o rozmeroch 660×660 cm (vnútorná svetlosť) bola situovaná na najvyššie miesta lokality (obr. 2). Táto skutočnosť, ako aj štvorcový pôdorys základového muriva o hrúbke 100–120 cm, predpokladá existenciu obytnej veže. Po-

merne neveľká hrúbka základového muriva oproti druhej stavbe nie je prekvapením, pretože táto bola situovaná smerom k dnešnému mestu, kde sa nachádzal strmý svah. Základové murivo pozostávalo z lomového kameňa, spájaného kvalitnou maltou. Z petrografickej analýzy vyplýva, že časť suroviny bola dovezená z blízkej lokality Šobov, kde sa i v súčasnosti nachádza kameňolom na dinasové kremence (určil ing. I. Herčko, CSc.).

Vzhľadom k situovaniu stavby na vrchol lokality sa nepodarilo odkryť obvodové muriva v jeho pôdorysnom komplexe, ale niektoré časti boli jednak splavené po rastlú skalu, jednak deštruované neznámymi kopáčmi. Z interiéru stavby sa nám zachovalo niekoľko fragmentov stredovekej kuchynskej keramiky, ostatné nálezy (fragmenty fajok, skleneného pohárika a pod.) reprezentujú výkopy z minulého a tohto storočia. Nezalesnená vrcholová plošina lákala miestnych obyvateľov od minulého storočia až po nedávnu minulosť, pričom sa, žiaľ, zničili aj exponované miesta pre pôdorysnú rekonštrukciu. Iná situácia je v ostatných častiach tejto polohy. Jedná sa o zalesnenú plochu, teda na jednej strane je murivo prirodzene konzervované, kopáčmi nedotknuté, avšak pre ďalšiu konzerváciu značne porušené koreňmi. Základové murivo stavby I sa zachovalo do nerovnomernej výšky 40–70 cm, čo v podstate platí aj pre ostatné murivo skúmanej polohy.

Ak interiér stavby I bol bez nálezov, po stranách obvodového muriva – predovšetkým v smere voľného nádvoria – sa našlo množstvo stredovekej kuchynskej

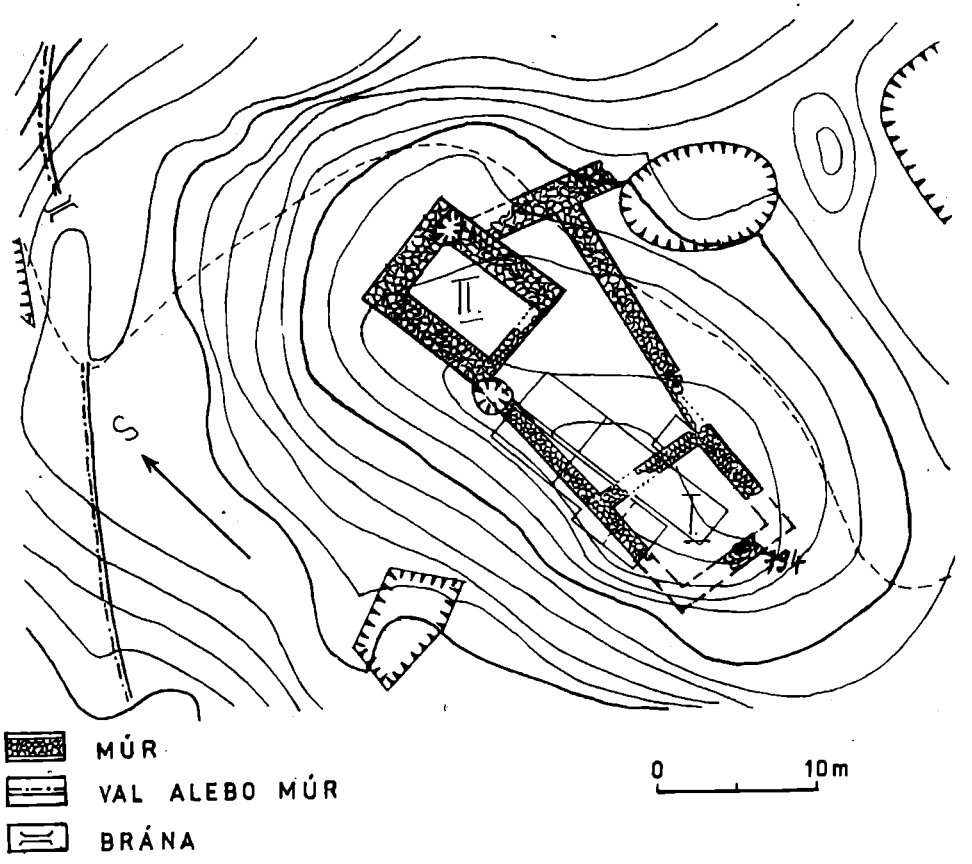

Obr. 2. Pôdorys Polohy 1 s doteraz odkrytými stavbami. Kresba: autor.

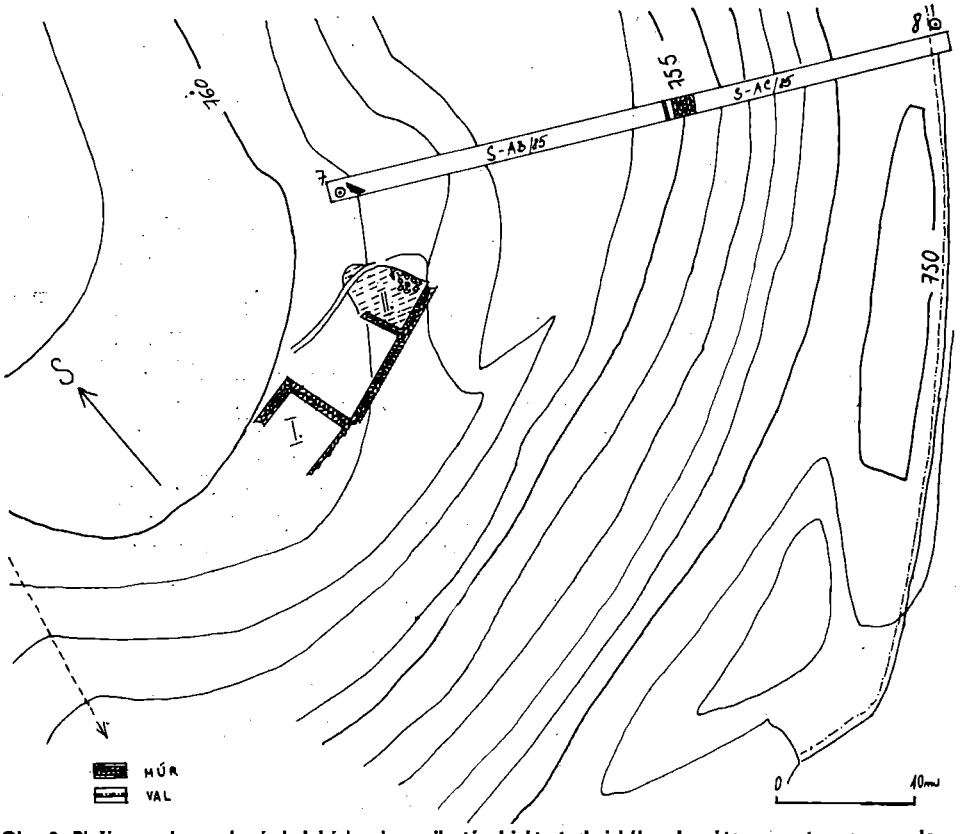

Obr. 3. Plošina nad povrchovými dobývkami – odkryté objekty technického charakteru, rez terasou a valom. Kresba: autor.

keramiky, železných výrobkov, ako aj architektonických článkov. Ide o časti ostenia dverí, okien a schodov. Pozostávajú buď zo zelenkastého andezitového tufu alebo mäkkého ryolitového kameňa ružovej farby. Na jednom fragmente vidieť zvyšky po maľovaní bielou vápennou maltou. Nie náhodou sa zistila kumulácia týchto článkov na severnej strane stavby I, kde od nádvoria nutne musíme predpokladať vstupné miesto do stavby. Na niektorých kamenných článkoch, ktoré sa našli na úrovni udupanej a prepálenej dlážky, vidieť zvyšky po ohni. V juhozápadnom uzávere niekdajšieho voľného nádvoria sa podarilo zachytiť v profile dve do bledohneda sfarbené vrstvy, oddelené od seba čiernou prepálenou vrstvou. Podobná situácia bola torzovite zistená i v niektorých ostatných častiach vrcholovej plošiny. Nálezový materiál vo vrstvách umožňuje zaradiť deštrukciu stavby do 15. stor.

Stavba II bola situovaná do severného uzáveru vrcholovej plošiny a od obytnej veže vzdialená 11 m. Jej vnútorná svetlosť bola 300×740 cm, hrúbka základového muriva 160 cm. Základové murivo z lomového kameňa bolo spájané maltou. Z nálezov v interiéri stavby treba uviesť súčasti výstroja a výzbroja stredovekého jazdca: ostrohy (4 ks), hroty do šípov (7), opasky (2) a pod. Porovnaním pôdorysných dispozícií obidvoch stavieb vyplýva, že stavba II mala pravdepodobne fortifikačný charakter, kde sa predpokladala aktívna obranná činnosť. Mohli by sme ju charakterizovať ako obrannú vežu. Keďže stavba bola situovaná na tie miesta plošiny, kde od severu bol jediný prístup k hradu s možným dostrelom,

Obr. 4. Pohľad na rez valovým opevnením v S–AC/85. Foto: autor.

bolo tu nutné vybudovať stavbu s hrubšími múrmi. Na východnej strane sa k stavbe pripájalo obvodové murivo, ktoré sa v dĺžke 440 cm od stavby II zalomilo smerom k obytnej veži. Tým bolo možné vysloviť myšlienku prepojenia obidvoch stavieb obvodovými múrmi.

V miestach severovýchodného nárožia stavby sa našli bosované kamene veľkých rozmerov v ryolitu, dokazujúce tak previazanie nárožia opracovanými kameňmi. Použitie analogických architektonických článkov bolo zistené i počas výskumu Korunnej veže bratislavského hradu, datovanej do polovice 13. stor. (Štefanovičová–Fiala 1965, 95, 99). Sekundárne použité architektonické články sme v základových múroch nezistili.

Poloha 2

Ďalšou polohou lokality, kde sa uskutočnil archeologický výskum v r. 1956 je Poloha 2. Táto je vzdialená od Polohy 1 približne 200 m. Datovanie odkrytých architektúr počas výskumu bolo spomenuté v predchádzajúcej kapitole.

Plošina nad povrchovými dobývkami

Funkcia lokality sa po výskume tejto polohy dostala do nového svetla. Odkryté základy muriva patria totiž výrobným objektom z obdobia stredoveku. Čiastočne odkrytý objekt I, s bohatým nálezom trosky vedľa neho, možno predbežne charakterizovať ako taviacu, resp. pražiacu pec. Doterajším výskumom sa nepodarilo zachytiť západný uzáver objektu, ktorý vzhľadom na predpokladanú funkciu nemusel mať murovanú podobu. Hrúbka muriva je 70 cm, pričom je tvorená z lomového kameňa spájaného maltou. V murovaných základoch pece sa zistili dva sekundárne zamurované bosované kamene. Keďže majú analógie v nálezoch architektonických článkov z Polohy 1, naznačovalo by to na časový posun výstavby objektov technického charakteru na skúmanej plošine oproti fortifikačným stavbám z Polohy 1. Sprievodné nálezy trosky možno zaradiť do obdobia 14.–16. stor.

V blízkosti objektu I sa odkryl ďalší objekt II, ktorý pracovne označujeme ako skúšobňu výdatnosti rúd. Našli sa tu totiž nálezy analogické predmetom z výskumu NKP Kammerhof v historickom jadre mesta (Schönweitzová 1969). Pri tomto objekte je zaujímavé zistenie, že západnú stranu vymedzuje murivo spájané hlinou, ktoré sa však na juhu pripája k murivu, viazaného maltou. Od severu ohraničuje objekt do hliny a do skalného podložia vysekaný žľab, ktorý sa stáča na východnú stranu, kde je prehĺbený. Z toho dôvodu bol okraj dlážky spevnený plochými kameňmi v týchto miestach. Z uvedeného popisu vyplýva, že objekt bol pravdepodobne kolovou konštrukciou zastrešený. S podobnými objektami sa stretávame i v práci G. Agricolu o dejinách baníctva a hutníctva (Agricola 1933, obrazová časť v ôsmej knihe).

SUROVINOVÉ ZDROJE

V priebehu 13. stor. dochádza k rozsiahlemu stavebnému rozmachu na území B. Štiavnice (Šášky 1964, 276–277). Týka sa to dnešného historického jadra mesta, ako aj spomenutej lokality Staré mesto. Je známe, že táto skutočnosť súvisela s požiadavkou uhorského panovníka na rozvoji banskej ťažby a hutníctva drahých a farebných kovov. Z dobývacích prác vyplynula perspektíva a rentabilnosť rozvoja technických zariadení pri exploatácii rudy. Banskoštiavnický región nebol bohatý iba na rudné ložiská, ale zároveň poskytoval suroviny pre spomenutý stavebný rozmach. Nachádzali sa tu bohaté andezitové, kremencové a ryolitové ložiská v areáli mesta (Paradajz, Šobov) a blízkeho okolia (Kysihýbel, Ilija, Prenčov a i.). Uvedené ložiská sú známe z mladšieho obdobia, avšak nemožno vylúčiť ich exploatáciu v staršom období. Z petrografických analýz vyplýva, že hlavnými kameňolommi v stredoveku pre budovanie základového muriva stavieb a obvodových múrov aj na Starom meste boli Šobov s nálezmi kremenca (ťažba až do súčasnosti) a Paradajz s výskytom pyroxenického andezitu (Fiala 1934, 15, 20).

Ďalším komponentom, podieľajúcim sa pri výstavbe stredovekých architektúr, je vápenníctvo. V dôsledku archeologických výskumov sa na mape Slovenska začínajú postupne zapĺňať biele miesta, dokazujúce ťažbu a spracovanie vápenca (Ruttkay 1984, 140, 252; nepublikované výsledky výskumu M. Slivku na Kláštorisku pri Letanovciach, čiastočne odkrytý objekt J. Truchlíkom na Sitne). V blízkosti B. Štiavnice sú známe ložiská vápenca v kúpeľných lokalitách Vyhne a Sklené Teplice. V tesnej blízkosti kostola vo Vyhniach sa nachádza vápencové ložisko a neďaleko od neho deštruované zvyšky murovaných vápenných pecí. Tu sa ťažil a spracovával vápenec až do konca 18. stor. (Informácia J. Szabó z Vyhien.) Možno predpokladať, že z týchto lokalít bola už v 13. stor. vápencom zabezpečovaná výstavba architektúr v B. Štiavnici a na jej okolí.

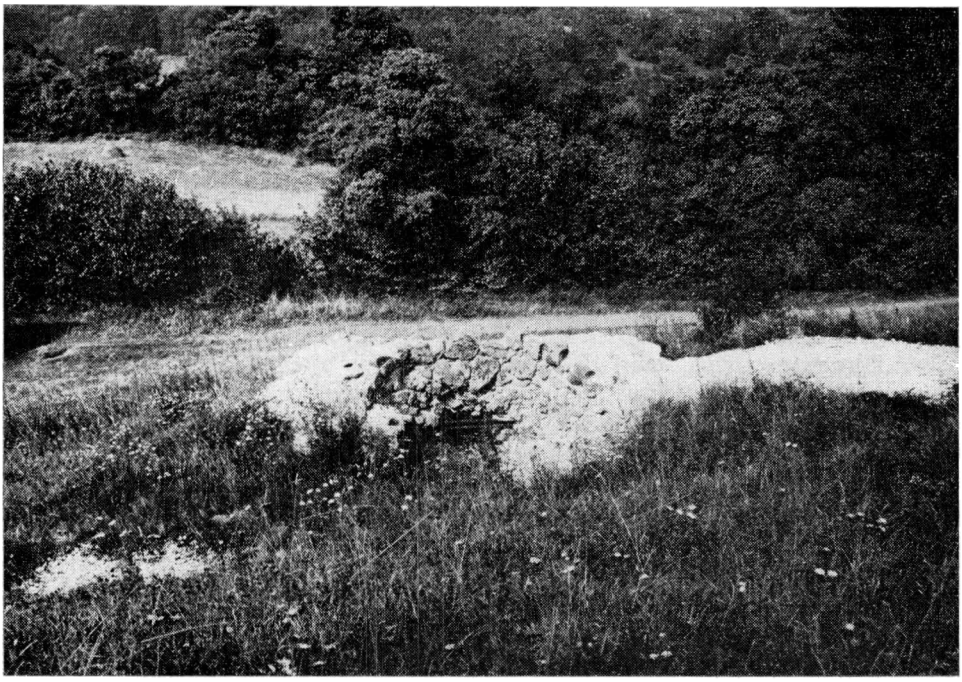

Obr. 5. Zachované zvyšky vápenických pecí pri obci Vyhne, okr. Žiar nad Hronom. Foto: autor.

Obr. 6. Pracovný záber na priebeh konzervačných prác na Starom meste. Foto: autor.

KONZERVÁCIA ARCHITEKTÚR A JEJ VYUŽITIE

Po troch sezónach archeologického výskumu lokality Staré mesto vyvstala otázka konzervácie odkrytých architektúr. Po ukončení každoročnej výskumnej sezóny z rokov 1981–1983 sa všetky odkryté múry provizórne prekryli lepenkou a zeminou, čím boli dočasne chránené. Po vzájomnej dohode pracovníkov KÚŠPSOP Banská Bystrica (investor), SBM B. Štiavnica (realizátor) a Prevádzkárne MsNV B. Štiavnica (dodávateľ) sa v roku 1984 na lokalite realizovali výlučne konzervačné práce, pretože archeológ riadil a zabezpečoval stavebné a zemné práce. Metodické pokyny a dozor nad priebehom prác zabezpečil KÚŠPSOP B. Bystrica.

Podľa doporučenia vstupnej komisie bolo nutné odstrániť deštruovanú hornú vrstvu koruny muriva a murivo začistiť na pôvodný pevný podklad. Na takto pripravenú plochu, s použitím pojiva mierne nadstavenej malty, sa dopĺňali vypadané kamene. Koruny murív všetkých architektúr rešpektovali pritom odkryté nivelety terénu. Podľa doporučenia sa koruny murív nakoniec prekryli trávnymi drnami ako prirodzená ochrana pred poveternostnými činiteľmi (Betzner-Namslauer 1978). Vzhľadom na „zasadenie" lokality do horského prostredia bude nutné zameniť ochrannú vrstvu trávnatých drnov machom, príp. vysadením horského druhu rastlín, ktoré svojím koreňovým systémom nerozrušujú podložný substrát.

Ako bolo uvedené, hlavný problém pri úprave muriva pred konzerváciou tvorili stromy vyrastené na múroch a zásahy kopáčov na vrcholovej plošine. V týchto miestach sa murivo nezachovalo, resp. až v jeho najspodnejších častiach. Pri úprave terénu v závere prác sa odvodnenie jednotlivých stavieb (vznik možných bazénov) riešilo ich oddrenážovaním a prisypaním spodných partií muriva.

Od roku 1978, kedy bolo prijaté vládne uznesenie o záchrane a obnove MPR B. Štiavnica, prebiehajú v meste rozsiahle rekonštrukčné práce. Do tzv. ochranného pásma MPR sa zaraďuje i lokalita Staré mesto. Každému archeológovi či historikovi je jasné, že otázku počiatkov baníctva a histórie B. Štiavnice nemožno riešiť iba výskumom vlastného historického jadra mesta, ale aj spomenutej lokality. Z tohoto aspektu sme pristúpili k jej výskumu, ale aj ďalšieho využitia. Totiž, ak chceme vytvoriť z B. Štiavnice atraktívne miesto turistického ruchu (jeho historicko-geografické predpoklady pozná väčšina účastníkov z exkurzie minuloročnej konferencie v Nitre), nesmieme zabudnúť ani na prezentáciu výsledkov archeologického výskumu všade tam, kde je to možné.

V rámci urbanistického plánu mesta sa plánuje zriadiť niekoľko záchytných parkovísk v jeho areáli, kde patrí aj Červená studňa s blízkym Starým mestom. Pracovníci SBM a SCHKO Štiavnické vrchy vypracovali projekt náučného chodníka po lokalite Staré mesto, ktorý by mal informovať širokú verejnosť prostredníctvom konzervovaných architektúr a vysvetľovacích panelov o výsledkoch výskumu a histórii lokality vôbec. Projekt bol schválený RONV v Žiari nad Hronom na r. 1986–1990, pričom je zahrnutý aj v Metodických pokynoch Programu budovania náučných chodníkov a lokalít na chránených územiach SSR, vydaných ÚŠOP L. Mikuláš.

Je pochopiteľné, že pre konzerváciu a prezentáciu bude možné vybrať iba najdôležitejšie stavebné komplexy lokality. Pri takomto spôsobe prezentácie archeologického výskumu je veľmi dôležitá otázka údržby konzervovaných architektúr. Túto sme vyriešili dohodou o spolupráci medzi pracovníkmi SBM a dobrovoľnými členmi ZO SZOPK pri SCHKO Štiavnické vrchy. Archeologický výskum tak bude prebiehať paralelne s následnou konzerváciou odkrývaných architektúr a ich údržbou.

Literatúra

Agricola G., 1933: Dvanáct knih o hornictví a hutnictví, Praha.
Betzner K.–Namslauer H., 1978: Sicherung von Mauerkronen massiver Wände. Merkblatt zur Technologie der Denkmalpflege.
Fiala F., 1934: Soupis lomů ČSR, okr. B. Štiavnica, Praha.
Jankovič V., 1967: O Starom meste v Banskej Štiavnici (Pokus o nový výklad), ZbSNM LXI, História 7, 73–90.
Labuda J., 1985: Archeologické výskumy na Starom meste a problematika najstaršieho osídlenia Banskej Štiavnice, ZbSBM XII, 29–45.
Polla B., 1958: K problematike vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice, SlA VI, č. 2, 453–477.
Ruttkay A., 1979: Stredoveké umelecké remeslo, Martin.
Ruttkay A., 1984: O počiatkoch pálenia vápna v Považskom Inovci (Nové poznatky archeologického bádania). In: Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu), Bratislava, 236–256.
Schönweitzová Š., 1969: Správa o zisťovacom archeologickom výskume v B. Štiavnici na objekte Kammerhof – I. etapa, v r. 1968. Bratislava. Nepublikované.
Šášky L., 1964: Stavebný a umelecký vývoj Banskej Štiavnice. In: Banská Štiavnica – monografia. Banská Bystrica.
Štefanovičová T.–Fiala A., 1965: Stavebný vývoj bratislavského hradu od 11. do 13. storočia, Sb. FFUK Historica XVI, 77–110.

Použité skratky

AÚ SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
KÚŠPSOP – Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody
SBM – Slovenské banské múzeum
SCHKO – Správa Chránenej krajinnej oblasti
ÚŠOP – Ústredie štátnej ochrany prírody
RONV – Rada Okresného národného výboru
ZO SZOPK – Základná organizácia Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny

Zusammenfassung

Mittelalterliche Architekturen in Staré město bei B. Šiavnica, ihre Konservierung und Auswertung

Das Slowakische Bergbaumuseum in B. Štiavnica verwirklicht seit dem Jahr 1981 systematische archäologische Untersuchungen der Lokalität Staré město (Glanzenberg) bei B. Štiavnica (Abb. 1). Auf Lage 1 wurden Grundmauern zweier Bauten (I und II) freigelegt, die als Wohnturm und Wehrturm mit freiem Zwischenhof (Abb. 2) interpretiert werden können. Die Begleitfunde datieren diese Bauten in das 13.–15. Jahrhundert, als hier eine mittelalterliche Burg stand, welcher der Schutz des eigentlichen historischen Stadtkerns oblag. Die archäologische Untersuchung der Lage 2 wurde bereits im Jahr 1956 vorgenommen, als man Befestigungsbauten aus dem 13. Jahrhundert freilegte.

Überraschende Ergebnisse brachte die Untersuchung einer weiteren Lage – des Plateaus über den Oberflächenfreilegungen (Abb. 3). Dort wurden Objekte technischen Charakters entdeckt – ein Schmelz- bzw. Glühofen und ein Versuchsraum zur Feststellung der Ergiebigkeit des Erzes aus verschiedenen Lagern. Man kann diese Objekte in das 14.–16. Jahrhundert stellen. In der letzten Untersuchungssaison wurde ein Schnitt durch die anliegende Terrasse und die nahe Wallbefestigung geführt. Der Wall stammt aus der Zeit nach dem 14. Jahrhundert.

Im Laufe des 13. Jahrhunderts kam es in B. Štiavnica zu einem Aufschwung des Bauwesens, wobei zur Sicherung der Bauarbeiten örtliche Andesit-, Quarzit- und Ryolith-Steinbrüche (Paradajz, Šobov, Kysihýbel u.a.) ausgebeutet wurden. In Vyhne und Sklené Teplice befinden sich Kalksteinlager und Reste eines Kalksteinofens aus dem 18. Jahrhundert blieben in Vyhne bis heute erhalten (Abb. 5). Man kann voraussetzen, daß an diesen Fundstellen der Aufbau der Architekturen von B. Štiavnica mit Kalkstein gesichert wurde.

Im Jahr 1984 wurden in Staré mesto ausschließlich Konservierungsarbeiten der freigelegten Architekturen vorgenommen. Nach Beseitigung der Destruktionsschicht der Mauerkrone ergänzte man unter Verwendung mäßig aufgetragenen Mörtels die herausgefallenen Steine (Abb. 6) und

bedeckte die Mauerkrone mit Rasenstücken. Im Zusammenhang mit der Rekonstruktion in B. Štiavnica konserviert man an der nahen Lokalität Staré mesto die exponiertesten Bauten und Objekte, die mit Hilfe erklärender Paneele der breiten Öffentlichkeit präsentiert werden sollen. Die Fundstätte wurde nämlich in die Region der Gehwege instruktiven Charakters aufgenommen, die in Zusammenarbeit des Slowakischen Bergbaumuseums und der Verwaltung des Naturschutzgebiets Štiavnické vrchy aufgebaut wird.

Abbildungen:

1. Mit waagerechten Strichen bezeichneter Grundriß der Fundstätte. Zeichnung des Autors.
2. Grundriß der Lage 1 mit bisher freigelegten Bauten. Zeichnung des Autors.
3. Plateau über den Oberflächenfreilegungen – Objekte technischen Charakters, Schnitt durch die Terrasse und den Wall. Zeichnung des Autors.
4. Blick auf den Schnitt durch die Wallbefestigung in S-AC/85.
5. Erhaltene Reste des Kalkofens bei der Gemeinde Vyhne, Bez. Žiar nad Hronom. Foto des Autors.
6. Aufnahme des Verlaufs der Konservierungsarbeiten in Staré mesto. Foto des Autors.